

معماری خانه‌های محله سرخاب تبریز

مابین سال‌های ۱۲۸۰-۱۳۲۰ خورشیدی

www.ketab.ir

انتشارات طحان گستر

ناشر تخصصی معماری و شهرسازی

سرشناسه	: کریمپور چراغلو، الهام، ۱۳۷۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: معماری خانه‌های محله سرخاب تبریز مابین سالهای ۱۲۸۰ - ۱۳۲۰ خورشیدی / الهام کریمپور چراغلو، کریم میمنت‌نژاد، فرانک کریمپورچراغلو؛ ویراستار ادبی سعید طرزمی.
مشخصات نشر	: تهران: طحان‌گستر، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری	: ۳۴۰ ص: (مصور(بخشی رنگی)، جدول، نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۷۸۳۴-۶۹-۷
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: چاپ دیگر: اختی، ۱۴۰۲.
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۳۲۹] - ۳۴۰.
عنوان دیگر	: (مابین سالهای ۱۲۸۰ - ۱۳۲۰ خورشیدی).
موضوع	: سرخاب (تبریز) Sarkhab (Tabriz, Iran)
موضوع	: محله‌ها -- ایران -- تبریز Neighborhoods -- Iran -- Tabriz
شناسه افزوده	: میمنت نژاد، کریم، ۱۳۶۱ -
شناسه افزوده	: کریمپور چراغلو، فرانک، ۱۳۷۴ -
شناسه افزوده	: طرزمی، سعید، ۱۳۶۶ -، ویراستار
رده بندی کنگره	: DSR۲۰۹۵
رده بندی دیویی	: ۳۲۲/۹۵۵
شماره کتابشناسی	: ۹۶۲۳۳۴۴
حلی	
اطلاعات رکورد کتابخانه	: فیبا

معماری خانه‌های محله سرخاب تبریز (مابین سال‌های ۱۲۸۰-۱۳۲۰ خورشیدی)

نویسندگان: الهام کریم‌پور چراغلو- کریم میمنت‌نژاد - فرانک کریم‌پور چراغلو

ویراستار ادبی: سعید طرزمی

ناشر: طحان گستر

چاپ: سام

صحافی: سام

نوبت چاپ: اول ۱۴۰۲

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

مدیر تولید: ابوالفضل چلاغلو

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۸۳۴-۶۹-۷

قیمت: ۲۷۰۰۰۰ تومان

www.tahanpub.ir

tahan_publication@yahoo.com

tahan_publication

تلفن مرکز بخش: ۰۲۱)۶۶۴۰۳۲۰۸-۶۶۴۰۳۱۹۱

تلفکس: ۰۲۱۶۶۹۶۷۰۵۹ همراه: ۰۹۱۲۱۹۸۵۶۱۷

حقوقی مادی، چاپ و تکثیر این اثر متعلق به انتشارات طحان گستر می‌باشد و برداشت هر گونه مطلب بدون رضایت ناشر پیگرد قانونی دارد.

۷.....	چکیده
۹.....	مقدمه
۱۰.....	دیباچه‌ای بر شناخت محله سرخاب تبریز
۳۳.....	فصل اول: معماری اجزای خانه‌های قدیم
۶۵.....	فصل دوم: معماری دوره گذار در تبریز
۷۱.....	فصل سوم: تبریز و خانه‌های سرخاب در دوره گذار
۱۲۱.....	فصل چهارم: بررسی نمونه‌های موردی خانه‌ها در محله سرخاب
۲۷۴.....	نتیجه‌گیری
۳۳۱.....	پیوست تصاویر
۳۳۹.....	منابع و مأخذ

چکیده

معماری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و کهن‌ترین فنون و هنرهای تمدن بشری با خانه‌سازی و معماری مسکونی آغاز شده است. معماری مسکونی و یا خانه‌ها، تجلی‌گاه فرهنگ و آداب و رسوم ساکنان و ذوق و خلاقیت معماران و استادان سازنده آنها هستند؛ به همین دلیل، این کتاب در رابطه با معماری مسکونی به شناسایی، مطالعه و معرفی خانه‌های تاریخی واجد ارزش می‌پردازد و با توجه به موضوع کتاب تعداد معدودی خانه از منطقه جغرافیایی سردسیر شهر تبریز در محله سرخاب انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفته است و با مطالعات انجام شده، مشخص شد در مورد ساختار فضایی خانه‌هایی که در این محله وجود دارند تحقیقی به عمل نیامده است؛ اما با مطالعات خانه‌های تاریخی در دوره گذار که به‌صورت پراکنده در محلات تبریز وجود دارند می‌توان یک تحلیل کوتاهی در مورد ساختار بندی فضاها بیان کرد و این ویژگی‌ها را به خانه‌های محله سرخاب نیز تعمیم داد. هدف اصلی موضوع کتاب، جستجو و سازماندهی فضا در خانه‌های به وجود آمده محله سرخاب است و در کنار هدف اصلی، سیر تحول و تغییر شکل فضا و نحوه سازماندهی آنها در طول دوره گذار بررسی می‌شود.

در این کتاب از روش ترکیبی کیفی-تفسیری-تاریخی و نمونه موردی و نیز مطالعات میدانی استفاده می‌شود. برای بررسی شیوه معماری آثار از روش مطالعه موردی و روش تحلیلی-ساختاری استفاده شده است. بخش‌های اصلی این تحقیق شامل شناسایی، بررسی میدانی، جستجوی اطلاعات تاریخی، تحلیل کارکردی فضاها و شناخت الگوی معماری است. در مجموع در این محله ۱۹ مورد خانه به عنوان نمونه انتخاب شده و به لحاظ ساختار فضایی و الگوی فضایی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتیجه بررسی نشان می‌دهد خانه‌ها به لحاظ ساختار بندی فضایی، در ادامه معماری سنتی شهر تبریز بنا شده‌اند؛ اما از اواسط دوره قاجار به ویژه سال‌های پایانی آن با سفرهایی که به فرنگ شد، تجار، دانشجویان و کسانی که پیشرفت غرب را مشاهده می‌کردند خواستار تغییراتی در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و حتی تاریخی شدند و انقلابی با عنوان «انقلاب مشروطه» به ثمر رساندند و این تحول اجتماعی، فضای معماری را نیز تحت تأثیر قرار داد. این تغییر و تحول در ابتدای امر به‌صورت الگوهای اقتباس شده و فقط در نما و ظاهر بنا بود؛ اما از

اواخر قاجار تغییرات وارد پلان گشته و عنصری مانند پله مرکزی در این دوره پررنگ‌تر شده و به وفور در خانه‌ها قابل مشاهده گردید و منجر شد ساخت خانه‌های دوره گذار در محله سرخاب تبریز دارای روند تحولی باشد و نگارندگان از این حیث خانه‌هایی را که از اواسط دوره قاجار تا پهلوی اول وجود دارند شناسایی کرده و مورد بررسی قرار داده است.

واژگان کلیدی: ساختار فضایی، خانه، محله سرخاب، قاجار، پهلوی اول.

معماری خانه به عنوان کهن‌ترین گونه معماری شناخته می‌شود و شروع آن از پیدایش انسان است؛ یعنی از زمانی که انسان احساس نیاز به سرپناه پیدا می‌کند و فضایی را با عنوان خانه به وجود می‌آورد. خانه به عنوان مکان و بستر سکونت انسان، فراتر از کالبد بر انسان تأثیر گذاشته و در کالبد عینیت یافته، از نیازها، خواستها و ارزش‌های انسانی شکل گرفته و بر آن تأثیر می‌گذارد و می‌توان گفت نقش حیاتی در زندگی انسان دارد. خانه‌های ایرانی در طول دوره‌های گوناگون شکل‌گیری از نظر کالبدی و ارتباطی دچار تغییر و تحول شده‌اند. نقطه عطف این تحول شکل خانه‌ها را می‌توان در معماری خانه‌های دوره تاریخی قاجاریه و پهلوی مشاهده کرد؛ لذا برای شناسایی ویژگی خانه‌ها در این بازه زمانی، در متن کتاب از واژه گذار استفاده شده است که گذار از سنت به مدرنیته محسوب می‌شود و خانه‌هایی را شامل می‌گردد که در یک محدوده جغرافیایی خاص به لحاظ ساختاربندی فضایی بررسی می‌شوند. خانه‌ها به صورت مستقیم در طول شبانه روز با انسان ارتباط برقرار می‌کند و این دو در حیات هم‌دیگر هم تأثیر به سزایی دارند؛ به همین سبب می‌توان با مطالعه خانه‌ها از اتفاقات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، معماری و اقتصادی زمان ساخت آنها در جامعه پی برد. از آنجایی که محله سرخاب جزو محلات قدیمی و تأثیرگذار تبریز بوده و خوشبختانه بخشی از خانه‌های قدیمی این محله هم‌اکنون از گزند حوادث روزگار بجا مانده و حیات دارند، نیاز به بررسی و جست‌وجو خانه‌هایی که در بازه زمانی ۱۲۸۰-۱۳۲۰ ه.ش. به لحاظ سازماندهی فضایی تغییراتی داشتند، احساس می‌گردد؛ لذا کتاب حاضر چگونگی و چرایی فضاهای به وجود آمده و سیر تحولی را که خانه‌ها در این بازه زمانی داشتند مورد بررسی قرار می‌دهد. پیش از پرداختن به محله مهم سرخاب، اشارات کوتاهی به شهر تبریز می‌شود؛ چرا که این شهر بستر اتفاقات اجتماعی، سیاسی، تاریخی، اقتصادی و معماری بسیاری است. تبریز از شهرهای بسیار کهن و دیرین است که در بعضی از مآخذ مربوط به تاریخ و جغرافی، بنای این شهر را به چند قرن پیش از اسلام نسبت داده‌اند؛ به دلیل موقعیت جغرافیایی منطقه، همواره تحت تأثیر عواملی مثل زلزله و هجوم دشمنان، ویران گشته است.

دیپاچه‌ای بر شناخت محله سرخاب تبریز

تبریز مرا بجای جان خواهد بود پیوسته مرا ورد خواهد بود
تا در نکشم آب چرنداب و گجیل سرخاب زچشم من روان خواهد بود

سرخاب، این خاک پاک تبریز، از دیرباز تاکنون قبله عشاق و دلدادگان کوی عشق بوده است. اهمیت سرخاب در میان محلات تبریز بیش از آن است که در تصور ما بگنجد. این به سبب اهمیتی که در گذشته و در میان ادبا، شعرا، عرفا و دیگر بزرگان داشته است، موجب تمایز بیشتر این محله از سایر محلات تبریز گشته است. در زمینه افتخارات این محله همین بس که مولانا جلال‌الدین محمد بلخی رومی (مولوی) در مورد آن فرمود است:

به تبریز ار شوی ساکن زهی دولت زهی رفعت

به سرخاب ار شوی مدفون زهی روحا زهی راحت

حافظ حسین کربلایی تبریزی در این رابطه می‌نویسد:

«... سرخاب مزاری است از مزارات مشهور تبریز و در جانب شمال آن شهر در پای کوی سرخ واقع است. بسیار بسیار مزار با صفایی است و محل قبور اکابر اولیاء رفعت‌شان و اعتلای آن گورستان را از اینجا می‌توان قیاس نمود که حضرت مولانا جلال‌الدین محمد، از روی اعتقاد می‌فرموده‌اند که هر کس از تبریز آید و به جانب ما میل می‌نماید، تحفه او باید از خاک پاک سرخاب باشد. چنین مروی است که در وقت ارتحال قدوه اهل حال، خاک بسیار از تراب سرخاب جمع شده بود وصیت فرمودند که این خاک‌ها را در قبر من پهن سازید که من نیز در خاک سرخاب مدفون باشم.» (روضات‌الجنان، ص ۱۷۵)

در گورستان این محله، شعرا، عرفا، علما و فقها در طی چند صد سال دفن شدند که امروزه، مقبره‌الشعراى تبریز به یادبود آن دوران شکل گرفته است و شادروان شیخ سلیم، بزرگمرد روحانی این محله به دست جلادان روسی در انقلاب مشروطه بر سر دار جان باخت. شهدای والا مقامی چون ثقه‌الاسلام، شیخ محمد خیابانی و بزرگان عالم سیاست و دین و دولت چون میرزا عیسی قائم مقام فراهانی (میرزای بزرگ)، عزیز خان سردار کل در جوار حرم سید حمزه بن موسی بم جعفر^(ع) آرمیده‌اند که هر کدام از این بزرگان به نوبه خود

بر محله سرخاب اعتبار و شهرت خاصی بخشیده‌اند که می‌توان گفت در میان محلات تاریخی و قدیمی تبریز محله سرخاب چون نگینی می‌درخشد. (شهر من تبریز، خاماچی، ص ۲۸۸)

در نقشه دارالسلطنه تبریز سرخاب را محله‌ای می‌بینیم که از شرق و جنوب به باغمیشه، از غرب به شتربان، از جنوب‌غربی به محله چهارمنار و از شمال به کوه‌های سرخ‌فام عینالی محدود شده است. مرز بین محلات سرخاب و چهارمنار، رودخانه میدان چایی است اما تعیین مرز بین این محله با شتربان و باغمیشه اندکی دشوار است. مرز بین سرخاب و باغمیشه به این صورت است که اگر از پل قاری تا مقبره سیدحمزه خطی فرضی رسم کنیم که در نزدیکی سیدحمزه اندکی به سمت شرق متمایل شود و سپس این خط به صورت مسقیم و به موازات میدان چایی تا سیلاب قوشخانه و سپس به موازات سیلاب ملازینال امتداد یابد، در این صورت شرق و جنوب این خط محله باغمیشه و طرف مقابل آن محله سرخاب خواهد بود. در طرف مقابل، مرز بین شتربان و سرخاب به صورتی است که در نزدیکی میدان چایی دماغه‌ای که از مسجد آقا میرعبدالعلی تا کاروانسرای ناظم‌التجار را شامل می‌شود، منتهی به محله سرخاب بوده و از کاروانسرای گفته شده تا شمال تبریز، خطی تقریباً عمودی و اندکی متمایل به شرق این دو محله را از یکدیگر جدا ساخته است. بنابراین بر طبق این نقشه، کوچه یحیی خان، حمام نصراله‌خان، حمام کلانتر، مسجد آقا میرعبدالعلی، خانه آقا شاهزاده، بازارچه حاجی علی‌اکبر، حمام و بازارچه اسد بیگ و مسجد آقارار در محدوده محله سرخاب واقع شده‌اند.

وجه تسمیه

کلمه سرخاب در فارسی از دو بخش سرخ و آب تشکیل شده و به معنی «آب قرمز» است. با توجه به قرار گرفتن محله سرخاب در دامنه کوه‌های سرخ‌فام عینالی و همچنین وجود سیلاب‌هایی در آن نواحی، احتمالاً می‌توان دلیل مسمی شدن این محله به سرخاب را جاری شدن آب‌های گل‌آلودی دانست که به رنگ سرخ بوده است. البته گمانه‌های دیگری نیز از جمله محرف کلمه سهراب که یکی از یاران پیامبر اکرم بوده و در این مکان مدفون شده است نیز آورده‌اند. نادر میرزا در کتاب «تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز» در مورد این محله چنین می‌نویسد:

«کوی و بستانی بزرگ است. به نام آن کوه خوانده‌اند که کوی سفح آن است. این کوی مرتفع و مشرف بر همه شهر است. هوای این نیک و به اعتدال است. روزها به تابستان

گرم‌تر بود که خورشید بر این کوه خوش تابد. چون پاسی از شب بگذرد، سنگ‌ها را گرمی برود و هوا نیک شود. خاک این کوی سخت و با ریگ مخلوط است. چون دیوارها نهند، سخت‌تر گردد و به زمین آن رطوبت نبود. بساتین این کوی کمتر است. توت بیدانه و بادام و فندق و امرو و آن نیکوست. کدخدای آن امروز میرزا جوادخان فرزند حاجی میرزاعلی وکیل دیوانخانه و از خاندان بزرگ است که بدین نامه بیاید. بقعه مبارکه سیدحمزه در این کوه است که زیارتگاه تمامی مردم شهر است و این بقعه در وسط این کوی است. (تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز، ص ۸۶)»

بقعه عینال و زینال بالای کوه سرخاب تبریز